

LITERATURE AND CEREMONIAL SCENES OF PRIVATE LIFE IN OLD ROMANIAN CULTURE

Mihaela Necula

PhD, "G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, Bucharest

Abstract: Literature and ceremonial. Scenes of private life in old Romanian culture. Considering that until now the only one known work dedicated to the ceremonial literature is "Condică ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a preainălțaților domni", written in 1762 in Iasi, by chancellor Gheorgachi, it is necessary to observe how the ceremony entered the Romanian territory. This paper proposes showing the impact of certain scenes of private life in old Romanian culture, the relationship between privacy and the public, the idea of ceremonial at royal court, power, and all their importance for the history of mentalities and old Romanian literature.

Since medieval times and especially the Byzantine era, the image of privacy and public life was defined by rules showing power in one form or another. It's important to analyse the past, the royal court and the place that Romanian ruler was occupying with all his habits. Various original or translated texts reconstruct the image of an old Romanian world dedicated to power and ceremonies.

Keywords: ceremonial, literature, old culture, Romanian ruler, private life

În literatura română veche, *Condică ce are întru sine obiceiuri vechi și nouă a preainălțaților domni* scrisă de Gheorgachi al II-lea logofăt, în 1762, la Iași, din porunca domnitorului Grigorie Calimachi este considerată o operă reprezentativă pentru evoluția ceremonialului. Aceasta a fost tipărită, mai întâi cu caractere chirilice, de Mihail Kogălniceanu în tomul III al colecției *Letopisișile Țării Moldovii* în 1846 și apoi a fost republicată, în caractere latine, în *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei* în anul 1874. Este considerată a fi o operă unică în literatura românească, din punct de vedere istorico-politic, etnografic, al evoluției ceremonialului și al limbii în care este scrisă, dar, mai ales, în ceea ce privește genul căreia îi aparține – literatura de ceremonial, gen răspândit și cunoscut mai ales la bizantini. Alte date cu privire la reconstituirea ceremonialului oficial și privat se regăsesc în paginile unor cunoscute scrieri parenetice, cronicărești, oratorice, dar și în cele ce țin de mărturiile călătorilor străini sau de elocvența juridică, tradiția panegiricului sau discursul de amvon.

Ca o încercare de analiză, devine necesară observarea corespondențelor stabilite între ceremonialul în literatură/ literatura de ceremonial și existența anumitor ceremonii în cultura română veche, raportul (dacă nu este o opoziție) între viața privată și cea publică, ideea de apartenență a prezentului la un curs comun al istoriei și concepția segregării unor scene, momente, reprezentări culturale. S-ar putea spune, că este vorba, mai mult despre o "culegere de scene private" care ar reda lumii literare vechi românești ceea ce este al ei.. Cît public și cît privat? Această discuție a fost pornită de la premisa că privatul ar trebui distins de *un public destul de bine precizat (ce adăpostește, de altfel, multe acte private – Norbert Elias), mai restrâns, de un oficial ce elimină în bună măsură ambiguitățile.* (Mazilu 2003 : 12)

Despre viața privată și încercările de a surprinde momente din viața domnitorilor, Dan Horia Mazilu găsea potrivită ideea potrivit căreia o carte despre "existența particulară" a voievodului nu poate fi scrisă în sensul strict al cuvântului și că paginile cărții sale, *Voievodul dincolo de sala tronului. Scene din viața privată*, nu alcătuiesc nicidecum o "istorie a vieții private", ci exact ceea ce afirmă subtitlul său – o culegere de scene de viață privată a

voievozilor români adunată din cărțile vechi, adăugînd și că informații de seamă puteau fi de multe ori observate de la *chipul în care stătea la masă ori iubea, (...) modul cum își guverna viața interioară sau își profesa convingerile religioase, după ce acela își lăsa deoparte însemnele autorității domnești sau încheia (învingînd ori fiind biruit) un război.* (Mazilu 2003: 11)

Subtitlul cărții sale relevă date importante despre curțile domnești, constituite din ansamblul edificiilor în care își avea reședința voievodul, acolo unde putea să îndeplinească funcțiile ce-i erau rezervate : funcția de apărare - ca simbol al puterii, funcția de reprezentare - ca o concretizare a "publicului", funcția religioasă – prin biserica înțeleasă ca sediu în care "publicul" făcea însemnate concesii "privatului" sau în care "privatul" făcea loc "publicului". Un exemplu menționat aici îl constituie biserica Sf. Nicolae Domnesc de la Argeș, ce reprezintă "un privat" cu o poziție privilegiată, datorită faptului că pentru o vreme a fost și paraclis voievodal – prin spațiile sale de îngropăciune și ale catedralei metropolitane totodată.

În ceea ce privește interesul pentru trecut, Dan Horia Mazilu observa că recunoașterea și asumarea acestuia, realizarea corespondențelor subtile cu înaintașii nu pot fi decît considerate elemente ale unei permanențe conștientizate, forme aleideii de apartenență a prezentului la un curs comun al istoriei și ale unor concepte ce se distanțau de imobilismul propus de gîndirea medievală. Astfel, întreaga gîndire filosofică legată de ideea lumii ca succesiune își schimbă unghiul de analiză, iar reprezentativă pentru mersul prin timp al comunității românești devine dinastia, despre care cărturarii vremurilor au transcris în letopisește povestiri legate de tradiția descălecatului și au surprins în scrierile lor mitul întemeietorului, deducîndu--se de aici o altă perspectivă interesantă, aceea a joncțiunii scrierii istorice cu literatura. Din amintirile veacului al XVI-lea sunt reținute *elemente subsumabile, mai ales în Țara Românească, unei imagini și idei dinastice, pendinte de un anumit model, cînd istoria (...) începuse, încă stîngaci, dar perseverent, să facă apel la uneltele literaturii.* (Mazilu 2003 :91)

Literatura românească de ceremonial nu poate fi separată de literatura principilor și de tot ceea ce presupuneau diferitele programe voievodale, care au fost descrise de cărturari de-a lungul vremurilor. De exemplu, Radu Greceanu scrie cronică oficială a Țării Românești în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, intitulată *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Românești Io[an] Constandin Brîncoveanu Basarab voievod, dă cînd Dumnezeu cu domniia l-au încoronat, pentru vremile și întîmplările ce în pămîntul acesta în zilele mării-sale s-au întîmplat.* Encomionul consacrat lui Brîncoveanu propune un model voievodal, bazat pe elogiul celor trei dintre cele mai importante elemente ale ctitoriei sale : tipăriturile, școala și lăcașul de cult, însă lasă loc și descrierilor ceremoniilor de la curtea brîncovenească. Se povestește cum că Palatul de la Curtea veche, întemeiat în secolul al XIV-lea pe malul stîng al Dîmboviței (refăcut de Mircea Ciobanul în secolul al XVI-lea, găsit de voievod în starea în care îl lăsase Șerban Cantacuzino) ar fi fost reamenajat de Brîncoveanu cu scopul de a-l face în spiritul unei *locuiri rafinate ce implica fast, ceremonial, etichetă* și de a putea susține, prin urmare, *un ceremonial ce trebuia îndeplinit fără greș și a cărui etichetă însuși domnul nu uita niciodată să o respecte.* (Brătuleanu 1997 : p.50). Cu privire la obiceiul de a călători, este știut că voievodul obișnuia să "voiajeze" pe un traseu fixat de el, alături de obiectele care îi plăceau. Despre preumblările sale s-a spus că ar purta pecetea inconfundabilă a "stilului brîncovenesc" - *un stil de artă și un stil de viață, unul al ceremonialului și al reculegerii, al culorii și al organicului, al călătoriei și al zăbavei.* (Mazilu 2003nota 124 : 82)

Însă referitor la procesul de dezvoltare a sferei private, trebuie amintit faptul că în structurile ierarhice ale unei societăți se pot naște și legături private pe orizontală, idee exprimată în volumul al patrulea al *Istoriei vieții private*, coordonată de Georges Duby și Philippe Ariès. De exemplu, în Evul Mediu timpuriu, exista o ceremonie în cadrul căreia

tinerii se dedicau unui om mai în vârstă, seniorului, fiindu-le recomandat să își împreuneze mâinile cu ale stăpînului, semn al dăruirii de sine și ale serviciilor mutuale pe care le vor oferi acestuia. Acest ritual, *Mundeburdium*, se baza pe o credință păgână al cărei gest conferea fecunditate, vlagă, dar totodată și putere de distrugere vasalilor.

Tot în perioada Evului Mediu, educația tinerilor era considerată a începe după *barbatoria*, ceremonia ce urma primului bărbierit al tînărului. Creșterea barbei reprezenta un semn al faptului că agresivitatea va putea fi cultivată și virtuțile militare vor putea fi dezvoltate. Despre franci s-a spus că au reușit să-i învingă pe romani după ce au învățat să cultive aceste virtuți militare. De altfel, cuvîntul *franc* vine de la vechiul dialect al Germaniei de nord *frekk*, care înseamnă cutezător. Din acest motiv, educația tînărului avea loc în familie, unde acesta învăța să înoate, să fugă, să își facă vînt și să sară pe cal cu picioarele desfăcute și mâinile împreunate, dar și să descălece în siguranță.

O altă ceremonie a aceluși timp, ce avea scop educativ, era cea *de investitură* (*adoubement*, de la verbul *duban*, în francă *a lovi*), văzută și ca un rit de trecere, mai mult o mărturie a faptului că tînărul era pregătit să se lupte, să omoare și să-și protejeze rubedeniile.. După ce tînărul învăța să mînuiască spada, tatăl îl puneă să îngenuncheze în fața lui și începea să-l lovească cu putere pe umăr pentru a-i testa rezistența. Tot din sfera vieții private, sunt descrise amănunțit orașul și grădina, casei fiindu-i rezervat atributul de *sanctuar al vieții private*.

Încă din secolul al V-lea, imaginea vieții private a fost definită și prin modul în care se foloseau obiectele la masă, de pildă modul galic de a mânca cu comesenii așezați în jurul unei mese se substituie celui roman, unde este prevăzut că oaspeții mînceau lungiți și proptiți într-un cot. Cina este văzută ca un moment important, cu rol relațional, iar participarea la ospățuri devine și ritual religios, punînd în contact întreaga comunitate și cu zeii.

În Bizanț, în schimb, viața socială era supusă normelor convergente decretate de împărat și Biserică. Conciliul din 692 prezintă dispoziții legate de o sumedenie de obiceiuri și festivități impregnate de vechiul politeism. Multe dintre scrierile vremii se încadrează într-un anumit gen, însă *o lege comună tuturor demersurilor culturii bizantine constă în a reproduce sau, mai degrabă, a pretinde de a reproduce o tradiție, autentică sau apocrifă...* (Ariès, Duby 1997: p.276) Ca material de cercetare a vieții private din Bizanțul secolelor al X-lea și al XI-lea sunt consemnate a fi rămas sute de scrisori - o *scrisoare fără pereche, prin forma și tonul ei personal fiind Sfaturi și povestiri*, compuse între 1075-1081 de Kekaumenos, un aristocrat dintr-o provincie, retras la pensie ; dar și cărți de uz familial, rugăciuni, medicină casnică, talmăcirea viselor – *Oneirokritikon-ul* lui Ahmet, biografii individuale - *Viețile sfinților*, scrierile istoriografice referitoare la aristocrația ce gravita în jurul puterii supreme. De privatul patrimonial și social țin termenii *idios*, din care a derivat *idiazein* "a trăi o viață privată", *oikeios* "persoană sau obiect care ține de casă", *polis-ul* locuit de *oiketores*, simpli locuitori, dar și *demos* care în secolul al X-lea desemna poporul ca pe un grup de oameni ce îl aclamă pe împărat la diferitele ceremonii.

În spațiul bizantin, casa era desemnată prin termenii grecești : *oikos* – grupul care locuiește și muncește în ea și *oikia* – clădirea. De fapt, *oikos* se definește ca spațiu totodată și pare a nu aparține în întregime privatului, ci mai degrabă se află la hotarul dintre domeniul public și privat. În *Cartea viselor* a lui Ahmet, acest spațiu este raportat la semnificația onirică a părților trupului : *Gura, scrie autorul, este casa (oikos) omului, unde se află tot ce este al lui (...) toți dinții omului se înțeleg precum părinții săi* (Ariès, Duby 1997 : 280). De exemplu, palatul imperial din secolul al X-lea este cunoscut prin intermediul istoriografiei, dar și al *Cărții ceremoniilor*, compilația lui Constantin al VII-lea, *Cronica lui Skilitze* dezvăluie cu ce alai călătorea o văduvă bogată, Kekaumenos ne sfătuiește să nu-i admitem pe musafiri la masă cu femeile din familie, atrăgînd atenția asupra faptului că ei ar trebui să ia prînzul în altă parte. Tot Kekaumenos aduce în discuție cazul unei soții seduse și al unui soț

înșelat, în ideea că străinii nu ar trebui aduși în prezența femeilor. *Cronografia lui Mihai Psellos* ne arată că în casă exista o încăpere destinată special femeilor – *gynaikonitis*.

Mesele din familie ce se țineau în zilele de sărbătoare, dar și cele împărătești aveau o funcție socială. În *Cronica lui Skilitze* este înfățișată o scenă în care văduva Danielis apare în ipostaza de gazdă între fiul ei și viitorul împărat Vasile. O scenă zugrăvește masa oficială a lui Vasile devenit împărat, aflându-se singur la o masă dreptunghiulară prezindând un prînz de bărbați, unde se remarcă absența femeilor. Legat de prezența femeilor la masă, este cunoscut faptul că aceasta era admisă la masă, însă numai cu condiția să nu fie "chefuri", banchete în care prezența femeii i-ar fi oferit soțului un motiv de divorț.

În cercul casnic bizantin, se cunoaște faptul că soții imperiali stau în aceeași cameră și dorm în același pat, după cum este precizat în *Cartea ceremoniilor*. Cîteva obiceiuri ale vieții conjugale sunt prezentate în povestirea despre uciderea lui Nicefor II Focas în 969, în care Skilitze îl înfățișează pe împărat ca un ascet, în sufletul lui zăcînd o vocație monastică. Din acest motiv, împăratul părăsea camera lui conjugală în perioadele de abstenență prescrise de biserică. Uciderea lui avînd loc în perioada Adventului, se povestește cum ucigașii l-au căutat îndelung înainte de a-l descoperi dormind pe jos, cu o tichie de purpură pe cap, pe o piele de urs dăruiată de monahul Mihail Maleinos, unchiul său din partea mamei. Cel care a avut inițiativa crimei, Ioan Tzimiskes, s-a așezat pe patul conjugal în așteptarea loviturii de grație.

Textele din domeniul literaturii române vechi înfățișează obiceiurile de la curțile domnești a căror desfășurare o putem reconstitui din acele discursuri ocazionale care se rosteau și la curțile voievozilor, cu prilejul anumitor ceremonii. De exemplu, în *Descriptio Moldaviae* (cap XVIII) Dimitrie Cantemir prezintă ceremonialul și structura nunții atît în familiile de boieri, cît și în cele țărănești. Aici sunt identificate ca orații : cererea în pețit, ospățul, cernutul, sosirea conăcarilor, întrecerea cu alergarea cailor, orația de iertăciune sau de despărțire. Astfel, se poate spune despre producțiile literare ale vremii că își asumau funcții cu caracter ceremonial, iar în ceea ce privește proza oratorică românească s-a observat că oratoria laică impresionează prin varietate. Un exemplu de discurs în manieră savantă este cuvîntarea ținută de Petru Movilă la cununia domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu Janusz Redziwil, domnul Lituaniei. Cartea intitulată *Cuvîntare duhovnicească* a fost imprimată în două tiraje, unul dedicat prințului Radziwil, al doilea voievodului Vasile Lupu și este un elogiu adus căsătoriei și familiei.

Capitolul al VII-lea din partea a doua a *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, intitulat *Iar a lui Neagoe voevodul învățătură către fie-său Theodosie și către alți domni, către toți, cum să cade domnilor să șază la masă și cum vor mînca și vor bea*, reprezintă unul dintre primele texte din literatura românească ce poate fi considerat o etichetă de Curte, focusîndu-se asupra meselor colective, ospetelor în principal, ce constituiau în fond prilejuri pentru apariția publică a domnitorului. Una dintre preocupările importante o reprezintă așezarea la masă, dispunerea participanților în funcție de poziția pe care o dețineau în societate fiind menționată clar în sfaturile adresate lui Theodosie : *cînd șazi la masă și vei să-ți așezi la masă boiarii cei mari și cei ai doilea și cei mai mici și pre alții pre toți, iar tu de atuncea să le păzești locurile...* (Mazilu 2003 nota 146 : 198). Pe lîngă obiceiul de a însoți banchetele domnești cu muzică, domnitorul trebuia să dea dovadă de cumpătare pe toată durata ospățului.

Cîteva dintre personalitățile de seamă ale lumii literare vechi românești atrag atenția asupra obiceiului de a posti, de exemplu în *Cuvînt de învățătură la Dumineca lăsatului sec de brînză*, Antim Ivireanul insistă asupra importanței postului, dar și Anton Maria del Chiaro, Marco Bandini și Franco Sivori notează despre români că sunt foarte grijulii cu posturile mici și mari. De la Paul Strassburg, un diplomat german invitat la Curtea lui Leon Vodă, se cunosc date legate nu doar de așezarea mesenilor, atunci cînd banchetul se dădea în onoarea unui sol

și a însoțitorilor săi, ci și legate de secvențele ce compuneau întregul ceremonial al serii. (Mazilu 2003 nota 169 : 206).

La curtea lui Brîncoveanu se întrebuițau șervete cu flori de mătase sau de fir, pe masă strălucind argintăria scumpă, iar existența furculițelor denotă superioritatea față de contemporanul său, Ludovic al XIV-lea, *care refuza să se servească de acest instrument, folosind degetele pentru tocănița de pasăre, în timp ce alții utilizau doar lingura și cuțitul* (Mazilu 2003 nota 172 : 208). Pe lângă podoabele utile, sfeșnice bătute din argint ori din aramă, diverse figurine ce înveseleau ochiul, erau așezate lighenele de argint folosite pentru spălătul mâinilor înainte și după mîncare cu o apă bine mirositoare, așa cum aflăm din relatările lui De la Croix.

Despre ceremoniile de la Curtea domnească, Sorin Iftimi preia afirmația potrivit căreia acestea trebuie privite nu doar ca un spectacol public, ci și ca pe o formă de manifestare a puterii. Din descrierile călătorilor străini, aflăm de obiceiul vînătorii domnești, cînd în preajma Crăciunului, domnitorul poruncea să se bată toba pentru a aduna slujitori și a alcătui un alai mare, care să meargă înaintea caleștii domnești. Convoiul, acompaniat de slujitori ce suflau în trîmbițe și goarne, forma de fapt o armată de oșteni. Astfel, seara domnul se întorcea de la vînat cu mare pompă, în spatele trăsorii domnești mergînd care încărcate cu vînat, din care avea să se pregătească ospățul de Crăciun.

Despre tradiția darurilor și a ospetelor, sunt consemnate informații prețioase la Gheorgachi cu referire la obiceiul vechi de a se face masă mare în Spătărie. Cînd se așeza domnul la masă, se făcea *șănlic*, auzindu-se tunurile și trîmbițele. Medelnicerul cel mare, în caftan nou, servea apă domnului la masă, umplîndu-i blidul cu "lingura cea mare de argint", apoi urmînd a fi aduse preparatele din vînat. Marele clucer se ocupa "mezeluri", iar vel vameșul de "confeturi". La închinatul paharelor, se făceau urări către împărat, către domn și chiar către soția acestuia. Pahare de vin primeau și protopsaltul și cîntărețul II, meterhaneaua sau fanfara militară și tarafurile de țigani fiind sub ascultarea marelui armaș. Cînd se aduceau sfeșnicele aprinse de marele medelnicer, era semn că ospățul se apropie de sfârșit. În prima zi a Anului Nou, avea loc ospăț în Sala Tronului, în cadrul căruia exista obiceiul ca, dacă vreunul dintre comeseni să strănute la masă, să i se aducă din partea domnului un pahar de vin și i se dăruia și o bucată de postav fin și una de atlas. Strănutul nu trebuia să fie stîrnit, căci acel boier ar fi urmat să fie luat în rîs de ceilalți. În schimb, dacă strănuta domnul, marele vistier trebuia să dăruiască un brocart de aur pentru o haină.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ospetele copioase sunt înlocuite cu o tratație mai ușoară. Boierii erau serviți cu *vutcă*, *confeturi* și *cafea*, pe fondul sonor al bubuiturilor de tun și al muzicii de fanfară. Ospățul se sfîrșea prin închinare în fața domnului, se întindea un covor la picioarele sale, iar toți boierii veneau să îngenuncheze și îi sărutau mîna.

Del Chiaro, secretarul lui Nicolae Mavrocordat, consemnează pe la 1717, o altă ceremonie care se făcea în prima zi a anului și aducea multă veselie comesenilor. După încheierea ospățului, era adusă o plăcintă mare în care fuseseră băgați bănuți de aur și diferite bilete, avînd scrise cuvinte ce arătau semn bun sau rău în acea zi de început de an. Ceea ce era scris se bilet se citea cîm fața tuturor, iar domnul adăuga cîte o vorbă de duh spre hazul adunării atunci cînd era cazul. Obiceiul plăcintei cu răvașe era adus de la Constantinopol și se practica și la masa doamnei, unde se adunau soțiile dregătorilor. Înainte de sfîrșitul petrecerii, domnul dăruia fiecărui sfetnic și boier de starea întîi cîte două pahare de argint, iar celor de starea a doua cîte unul singur. Paharele erau umplute cu vin – ceea ce simboliza sîngele lui Hristos -, iar dregătorii le goleau stînd, pe rînd, în genunchi în fața domnului, cu capetele descoperite. Acesta era un ritual prin care boierii, proaspăt așezați în funcții, promiteau credință domnului.

Elementele de ceremonial au fost înregistrate de-a lungul vremurilor în scrieri diverse și se consideră necesar un demers de cercetare, întrucât principiul patrimonialității regatului caracterizează toți deținătorii de putere și, mai mult decât atât *viața privată devine un factor primordial al civilizației, probabil chiar cel mai însemnat.* (Ariès, Duby 1997 :122-123)

BIBLIOGRAPHY

Ariès, Philippe, Duby, Georges, *Istoria vieții private*, București : Meridiane, vol. IV- V, 1997.

Brătuleanu, Anca, *Curți domnești și boierești în România*, București : Simetria Publishing House, 1997.

Enciclopedia literaturii române vechi, București: Academia Română, Institutul de Istorie și Teorie Literară "G.Călinescu"2018.

Mazilu, Dan Horia, *Recitind literatura română veche*, București: Ager, 2006.

Mazilu, Dan Horia, *Voievodul dincolo de sala tronului*, Iași: Polirom, 2003.

Simonescu, Dan, ed., *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, București: Fundația Regele Carol I, 1939.

Vintilă-Ghițulescu, Constanța, Pakucs Willcocks, Maria, *Spectacolul public între tradiție și modernitate*, București:Institutul Cultural Român, 2007.